

POSLEDNÍ ROK ČESKOSLOVENSKÝCH LETCŮ V NĚMECKÉM ZAJETÍ

Ladislav Kudrna

„Nemám rád řeči typu, že jsme národem Švejků. My, letci z Anglie, jsme nebyli žádní zbabělci. Šli jsme do každé akce s tím, že ,tam‘ můžeme zůstat. Ale pokud měl člověk padnout, tak alespoň za dobrou věc.“¹

Otakar Černý, 311. československá bombardovací peruť

1 Úvod

Českoslovenští letci tvořili vojenskou páteř našeho zahraničního odboje na západní frontě. Bojovali od prvních až do posledních dnů druhé světové války. Po okupaci českých zemí odcházeli do sousedního Polska mezi prvními, domů se vrátili jako poslední (srpen 1945). Důvodem se stala zdržovací taktika činitelů Rudé armády, potažmo Komunistické strany Československa.²

Po vypuknutí války směřovali vojáci na Západ, do jižní Francie (městečko Agde), tzv. jižní, nebo též balkánskou cestou, zahrnující Slovensko, Maďarsko, Jugoslávii, Řecko a Sýrii. Do srpna 1939 se do Polska dostalo na 700 letců.³

Celkově odešlo do exilu (polskou a jižní cestou) 1 265 členů předválečného letectva (25 až 30 procent z veškerého stavu). Prvorepublikový výkonný létající personál činil přibližně 2 500 letců (piloti, pozorovatelé, střelci, radio-telegrafisté, a další), z nichž do zahraničí odešlo 650 mužů.⁴

Po nečekaně rychlé porážce Francie našli útočiště na britských ostrovech, kde záhy vznikly československé letecké jednotky (310. československá stíhací peruť, 311. československá bombardovací peruť, 312. československá stíhací peruť, 313. československá stíhací peruť a samostatná letka v rámci 68. britské noční stíhací perutě), začleněné do struktur Královského letectva (Royal Air Force).

¹ Přípis plukovníka letectva v záloze Otakara Černého autorovi ze dne 11. 1. 2006.

² FEIERABEND, L. Karel: *Soumrak demokracie. Politické vzpomínky III.* Brno 1996, s. 243.

³ Vojenský ústřední archiv Praha (dále VÚA), fond Československá vojenská jednotka (dále ČsVJ), signatura Československá vojenská jednotka Francie (dále ČsVS–F) 426/1/47 a 426/2/47.

⁴ VÚA, fond Vojenská kancelář prezidenta republiky (dále VKPR), sign. 25/3/1/3, Spisy důvěrné a tajné 1941, č. j. 201–300, zde Stav československého letectva k 15. 3. 1939.

Válečný stav našeho letectva osciloval okolo 1 480 mužů (létající i pozemní personál), přičemž nejvyššího stavu dosáhl v únoru 1943, kdy činil 1 521 příslušníků.⁵ Po celou dobu války se letectvo potýkalo s akutním nedostatkem personálu. Do předepsaného stavu chybělo více jak 250 mužů.

Ve službě Královského letectva padlo či zahynulo 487 letců a 53 upadlo do německého zajetí (z toho jeden na východní frontě).⁶ Jak se však ukázalo, počet zajatců nebyl konečný. Práce britského historika Olivera Clutton-Brocka obsahuje detailní přílohy, včetně jmenného seznamu všech zajatých příslušníků Velitelství bombardovacího letectva (Bomber Command). Po jeho pečlivém prostudování jsem našel dalšího Čechoslováka, doposud neznámého naší historické obci, Hanuše Jiřího Erbeny, který jako elitní navigátor (byl držitelem vysoce ceněné Záslužné letecké medaile) sloužil u 608. britské perutě (operovala na moderních mosquitech).

Po útoku na Berlín, 25. února 1945, musela osádka opustit letoun nad okupovaným Nizozemím. Zatímco pilotovi nadporučíku Henri W. Guijtovi (holandské národnosti) se podařilo uniknout (byl to už jeho druhý úspěšný útek, poprvé se vyhnul zajetí v květnu 1940, kdy byl sestřelen jako příslušník nizozemského letectva), Erben upadl do zajetí.⁷

Hanuš Erben, narozený ve Vídni, byl židovského vyznání. Podobně jako další českoslovenští Židé, jejichž mateřskou řečí byla navíc často němčina, volil raději službu u britské, nežli československé jednotky (nejznámějším letcem se stal navigátor Jan (Hans) Robert Alexander z Teplic, který uskutečnil neuvěřitelných 101 bombardovacích misí, nejvíce ze všech našich letců).⁸ Českoslovenští vojáci byli během války doslova „alergičtí“ na vše německé, což se bohužel odrazilo i na vzrůstajícím antisemitismu, jehož projevy přísně zakazovaly rozkazy ministra národní obrany, generála Sergeje Ingra.⁹

Nejvíce zajatých letců (34) pocházelo z řad 311. perutě. Ostatní náleželi k 312. peruti (šest letců), 310. peruti (čtyři letci) a 313. peruti (dva letci).

⁵ VÚA, fond Československé letectvo ve Velké Británii I. (dále ČSL-VB I.), sign. Inspektorát čs. letectva, 108/CI-2ab/6/32, korespondence tajná a důvěrná, č. j. 3264.

⁶ Podrobněji KUDRNA, Ladislav: *Českoslovenští letci v německém zajetí 1940–1945* (dále jen *Českoslovenští letci v německém zajetí*). Praha 2005, s. 29–80.

⁷ BROCK-CLUTTON, Oliver: *Footprints On The Sands Of Time. RAF Bomber Command Prisoners Of War In Germany 1939–1945*. London 2003, s. 451–457. Dále *Aviation Safety Network*. In: <https://aviation-safety.net/wikibase/152413> (podle stavu ke dni 19. 1. 2020).

⁸ Podrobněji POLLEY, Ivana: *Návrat do emigrace. Osudy československých příslušníků RAF po druhé světové válce ve Velké Británii*. Dizertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, Praha 2012.

⁹ KUDRNA, Ladislav: *Když nelétali. Život našich letců v Polsku, Francii a Anglii za 2. světové války*. Praha 2003, s. 169–176.

Sedm letců upadlo do zajetí jako příslušníci sloužící u britských perutí. Pouze jediný pilot upadl do zajetí na východní frontě jako příslušník 128. československé samostatné stíhací perutě ustanovené na území Sovětského svazu.¹⁰

To, že nejvíce zajatců pocházelo z řad bombardovací perutě, nebyla náhoda. Příslušníci Bomber Command utrpěli ze všech druhů letecké zbraně ty nejvyšší ztráty. V průběhu druhé světové války padlo 55 573 členů osádek, dalších 10 999 upadlo do zajetí (často se zraněním) a 8 403 utrpělo různá stupně zranění.¹¹

Cílem této studie je představit čtenáři méně známé aspekty ze života československých letců v německém zajetí, přičemž jsem se zaměřil na klíčové události, zasazené do širších souvislostí, včetně politického rámce. Zatímco většina obyvatel okupované Evropy vstupovala do roku 1945 s nadějí, že se bude jednat o poslední válečný rok, pro naše zajaté letce se paradoxně jednalo o nejtěžší okamžiky v jejich dosavadním životě, jelikož nacistický bezpečnostní aparát se rozhodl přistoupit k jejich fyzické likvidaci.

Vycházel jsem především z Vojenského ústředního archivu, svých publikovaných prací, stejně jako z nejnovější zahraniční literatury. Studie je dále doplněna rozhovory a přípisy, které jsem vedl s Otakarem Černým (311. perutě) a sepsanými pamětmi tehdejších účastníků, z nichž některé vznikly bezprostředně po válce.

2 Zrádci

Ze všech národů okupované Evropy pouze Čechům odmítal nacistický bezpečnostní (a právní) aparát uznat status válečných zajatců. Operoval zvláštním státoprávním postavením českých zemí v rámci Třetí říše, tvrdíce, že Češi, jakožto protektorátní občané, pozvedli zbraň proti „mateřské říši“, čímž se dopustili velezrady.

S prvními československými letci, kteří upadli do zajetí v září 1940, zacházeli Němci otřesně a hodlali je popravit. Pouze díky tvrdému postoji premiéra Winstona Churchilla (pohrozil odvetou na německých zajatcích) od takového kroku upustili. Nicméně teprve po roce byli propuštěni z německých věznic a transportováni, v naprosto zuboženém stavu, do zajateckých táborů.¹²

¹⁰ KUDRNA, L.: *Českoslovenští letci v německém zajetí*, s. 111–116.

¹¹ GIBSON, Guy: *Neprátelské pobřeží před námi*. Praha 2003, přílohy – Ztráty britského Velitelství bombardovacího letectva (3. 9. 1939–8. 5. 1945).

¹² Podrobněji KUDRNA, L.: *Českoslovenští letci v německém zajetí*, s. 34–47, 50–53 a 117–145.

Příslušníci 311. perutě se záhy dozvěděli o osudu svých spolubojovníků. Těžké ztráty, které jednotka během podzimu a zimy roku 1940 utrpěla, společně se zprávami o tom, jakým způsobem je zacházeno se zajatými Čechy, se odrazila na její morálce: „Všechny osádky jsou si velmi dobře vědomy toho, že budou-li nuceny nouzově přistát v Německu, očekává je kruté zacházení při výsleších a potom – smrt. Tato vyhlídka nemůže povzbudit letce, kteří letí k operačnímu úkolu nad nepřátelské území.“¹³ Abychom lépe pochopili, o čem hovořil deník perutě, je nutné uvést, že během pouhých jedenácti operací (od 10. září do 22. října 1940) ztratila jednotka 23 letců. Jinými slovy 33 procent veškerého vycvičeného personálu. K 22. říjnu 1940 byla proto dočasně vyňata z operační činnosti.¹⁴

Teprve počínaje rokem 1941 bylo s dalšími zajatými letci nakládáno stejně jako se spojeneckými zajatci. Změnu v německém přístupu způsobil nekompromisní postoj britské vlády (odvetné kroky na německých zajatcích, stejně jako hrozba soudním tribunálem pro všechny, kteří by se podíleli na popravách českých letců v britské uniformě).

O útěk ze zajetí se pokusil, častokrát více než dvakrát, mnohý z letců, ale pouze dvěma se jej podařilo úspěšně zrealizovat.

František Krutá (128. perutě) byl zajat 19. září 1944 během Slovenského národního povstání. Na jaře roku 1945, při chaotické evakuaci tábora Stalag XVII A (nacházel se u rakouské obce Kaisersteinbruch) se mu podařilo utéct a schovat v malé osadě, kde vyčkal jejího dobytí Rudou armádou. Ke konci dubna 1945 se vrátil ke své jednotce.¹⁵

Pavel Svoboda (311. perutě, zajat 2. ledna 1942) uprchl v noci 22. října 1944 z tábora Stalag VIII B (byl to jeho třetí útěk), který ležel poblíž vesnice Lamsdorf (nyní polské Łambinowice) ve Slezsku, nedaleko československých hranic. Na Kyjovsku se připojil k partyzánské jednotce Carbon, v jejichž řadách byl 14. dubna 1945 zajat. Jeho spolubojovníci byli na místě postříleni, ale Svobodu zachránila britská uniforma a angličtina. Byl převezen do Kounicových kolejí v Brně, odkud se mu 23. dubna podařilo (během německého ústupu) uprchnout. Opět navázal kontakt s partyzány, u nichž se dočkal konce války.¹⁶

¹³ VÚA, fond ČSL-VB, sign. 680/BI/1/182, válečný deník 311. čs. perutě.

¹⁴ VÚA, fond ČSL-VB V1, sign. 311. bombardovací perutě 680/BIa/1/182, Válečný deník 311. bombardovací perutě od 1. 9. 1940 do 30. 9. 1940; VÚA, fond ČSL-VB V1, sign. 311. bombardovací perutě 687/BI/1/183, Operační deník od 16. 9. do 31. 12. 1940.

¹⁵ RAJLICH, Jiří – SÍROVÝ, Jan: *Za ostnatý drát*. Praha 1991, s. 31.

¹⁶ VÚA, fond ČSL-VB I, sign. Inspektorát čs. letectva 102/CI-1/3/20, korespondence zpravodajská, č. j. 9916, protokoly se zajatými čs. letci po návratu do Velké Británie, zde protokol

Pro jednoho zajatce měl útěk fatální vyústění. Arnošt Valenta (311. peruť, zajat 6. února 1941) byl jedním z hlavních organizátorů legendárního „Velkého útěku“, k němuž došlo v táboře Stalag Luft III v Saganu (dnes polská Żagań). V noci z 24. na 25. března 1944 odtud tunelem uteklo 76 spojeneckých letců. Na přímý Hitlerův rozkaz bylo padesát z nich, včetně Valenty, popraveno.

Zlom pro zajaté letce nastal po neúspěšném atentátu na Adolfa Hitlera (20. července 1944), kdy se bezpečnostní složky Třetí říše rozhodly definitivně skoncovat s českými „zrádci“. V průběhu léta a podzimu 1944 bylo na pražskou úřadovnu gestapa v Petschkově paláci deportováno 24 letců,¹⁷ kde si každý z nich vyslechl stejný rozsudek: „Jste vinen, že jako protektorátní příslušník jste se úmyslně vyhnul pracovní povinnosti a svým útekem jste projevil nepřátelské úmysly. Ve Francii a v Anglii jste v nepřátelské armádě pozvedl zbraň proti Říši, čímž jste se dopustil velezrady. Podle zákonů Říšské branné moci, § 91a, budete za tyto zločiny potrestán smrtí provazem.“¹⁸

Na ostrý zákrok vlády Jejího veličenstva byli koncem září 1944 opětovně transportováni do zajateckých táborů a vzápětí (dvacet z nich) do přísně střeženého tábora Oflag IV C v Colditzu, kde měli být jako „váleční zločinci“ postaveni před říšský válečný soud v Torgau.

Tábor byl umístěn v zámku, nacházejícím se nad stejnojmenným městem. Byli v něm umístěni jednak tzv. prominenti první třídy, příslušníci rodové šlechty (mimo jiných, bratranec anglického krále či synovec Winstona Churchilla), generalita či důstojníci považovaní za příliš nebezpečné pro běžné tábory (například slavný stíhací beznohý pilot Douglas Bader, který se na protézách pokusil několikrát utéct) a poté prominenti druhé třídy, vybraní zajatci z řad národů okupované Evropy, kromě „zrádných“ Čechů i Poláci, Francouzi a Jugoslávci.

Krátce předtím, 1. září 1944, vydal tentýž soud, jménem jeho předsedy admirála Maxe Bastiana a hlavního soudce generála dr. Waltera Fischera, zatykač na české „zrádce“, který byl prakticky totožný s rozsudkem, který si

s Pavlem Svobodou ze dne 25. 5. 1945. Dále SLÁDEK, Čestmír: *Osudy palubního střelce*. Praha 1993.

¹⁷ Čtyřem letcům se podařilo utajit svoji identitu, tři letci byli vedeni jako britští, kanadští, respektive slovenští státní příslušníci (podle země narození), čtyři letci byli do té doby kvůli těžkým zraněním repatriováni do Velké Británie a s pěti letci, kteří padli do zajetí během druhé poloviny roku 1944, zacházeli Němci jako se spojeneckými. U zbývajících šestnácti letců ale znali jejich českou (protektorátní) státní příslušnost. Jelikož byli roztroušeni po zajateckých táborech, je pravděpodobné, že o nich válečná byrokracie ztratila přehled, a proto nebyli s ostatními transportováni do Prahy.

¹⁸ BUFGA, Vilém: *Bombardér T-2990 se odmlčel*. Praha 1991, s. 235–236.

vyslechli v Praze. Dotyční měli být neprodleně zatčeni a vzati do vazby, jelikož nebylo pochyb o tom, že jakožto občané protektorátu vystoupili proti říši ve službách nepřátelských sil.¹⁹

Během vánočních svátků se letci dozvěděli, že byli v nepřítomnosti odsouzeni k trestu smrti: „Zatímco většina ostatních vězňů se přece jen veselila, neboť počítala, že to jsou Vánoce v zajetí určité poslední, my jsme je prožívali jako zoufalé dny, kdy se člověk snaží zapomenout na všechno, a oddechli jsme si, když byly za námi.“

A byla-li nálada mezi námi už od samotného příchodu do Colditz skličující, dostala novou ránu brzy po Vánocích, kdy jsme se dozvěděli, že jsme odsouzeni k smrti. Kdo s tím přišel, kdo první mezi námi tu zprávu rozšířil? A jak pronikla až sem? Nebo prostě vznikla z ničeho jako mnoho pověstí ve všech lágrech, jimiž jsme prošli? Nebyl přece žádný soud! Taková maličkost není ovšem rozhodující. Když dovedou nacisté na „útěku“ postřílet spousty lidí, je hračkou podepsat rozsudek bez výsledku a bez přítomnosti odsouzeného.²⁰

Ve skutečnosti se Britům, po nesmírně komplikovaných jednáních, vedených prostřednictvím švýcarské strany, podařilo počátkem roku 1945 dosáhnout kompromisu. Německá strana souhlasila s tím, že soud s českými „zrádci“ proběhne až po vítězném konci války (vítězném myšleno pro Němce).²¹ Ale tato informace se k zajatcům v Colditzu nedostala: „Když jsme viděli, že nás odsoudili, nezbyvalo nám než doufat, že se válka skončí příznivě, nebo se pokusit o útěk.“²²

3 Aplikace sovětského modelu?

Polští historici, zabývající se problematikou zajateckých táborů, již v šedesátých letech 20. století publikovali zajímavé studie, z nichž vyplývá, že si německé velení pohrávalo s myšlenkou přistupovat vůči spojeneckým zajatcům stejně jako k sovětským, kteří byli systematicky likvidováni hladem či otročskou prací. Třebaže Sovětský svaz nepodepsal Ženevskou konvenci (více než rok po německém přepadu, 24. července 1942, vydalo ministerstvo za-

¹⁹ VÚA, fond ČSL-VB I, sign. Inspektorát čs. letectva 102/CI-1/3/20 korespondence zpravodajská, č. j. 9916, zde Opis zatykače z Torgau, 1. 9. 1944.

²⁰ KUBEC, Václav: *Na troskách Wellingtonu. Válečný příběh čs. bombardovacího pilota Václava Procházky*. Praha 2002, s. 175–176.

²¹ KUDRNA, L.: *Českoslovenští letci v německém zajetí*, s. 122–144.

²² Rozhovor autora s plk. let. v záloze Otakarem Černým ze dne 9. 5. 2006.

hraničních věcí nótu, že sovětská vláda bude dodržovat Haagskou konvenci z roku 1907 o válečných zajatcích), ani to Němce neopravňovalo k bestiálnímu přístupu vůči zajatcům Rudé armády.

Nejen čeští, ale i spojenečtí zajatci, se obávali, že by je Němci mohli zlikvidovat před příchodem fronty, zejména v přísně střeženém táboře Colditz, jak ve svých pamětech zachytil Karel Trojáček (311. perut), který náležel do první osádky zajaté 25. září 1940: „Jednoho dne si nás zavolal SBO [Senior British Officer – služebně nejstarší britský důstojník] a sdělil nám:

Při poslední návštěvě komise Červeného kříže navštívil tábor též zástupce německého ministerstva zahraničí. Důvěrně mi sdělil, že je zde vážný boj mezi nacisty a armádou. Himmler chce vydat rozkaz, aby všichni zajatci byli postříleni, aby se mu tak uvolnili vojáci, kteří nás hlídají, pro posílení hroutících se front. Armáda prý se tomuto vehementně brání. Jelikož se blíží konec války, musíme být připraveni pro každý případ. Ať již pro případ sebeobranu, nebo pro případ přiblížení se fronty, nařizují velitelům baráků vytvořit úderné čety, abychom se v krajním případě mohli sami osvobodit. První úderná četa bude mít za úkol vniknout do vedlejších kasáren a zmocnit se zbraní. Vypracujte mi podrobné seznamy a do týdne musíme mít vše hotovo.“²³

Podobné přípravy probíhaly v táboře Stalag Luft I v Barthu, který se nacházel na břehu Baltského moře. Začátkem dubna 1945 nastal v táboře rozruch. Německý velitel tábora prozradil britskému a americkému velícímu důstojníkovi, že obdržel rozkaz k evakuaci v případě přiblížení Rudé armády. Spojenecké velení začalo neprodleně organizovat obranu tábora. Každý barák obdržel konkrétní úkol, zatímco speciální skupina zajatců měla v nezbytném případě přepadnout německé strážné, přičemž bylo zřejmé, že taková operace se neobejde bez velkých ztrát na životech. Zajatci si dále vymohli, aby sami kontrolovali skladiště potravinových balíčků od Červeného kříže.²⁴ V dalších táborech, například známém Stalag Luft III v Saganu, zajatci pracně hloubili tunely, určené k hromadnému útěku, pokud by se je Němci rozhodli postřílet.²⁵

Nejpozději od února 1945 Hitler skutečně zvažoval vypovězení Ženevské konvence, zejména vůči zajatým letcům, kteří ji sami „porušili“ „vražděním“ civilního obyvatelstva a zničením německých měst. Demonstrace „síly“ vůči

²³ TROJÁČEK, Karel: *Za ostatnými dráty. Pokračování 7. Letu zdar*, 1948, č. 8/9, s. 140.

²⁴ Národní archiv (dále NA), fond Svaz protifašistických bojovníků (dále SPB), sign. Paměti bojovníků, pořadové číslo 865 a 902, zde KILIÁN, Václav: *Vzpomínky příslušníka 311. bombardovací perutě*. II. díl, s. 120–121.

²⁵ RAJLICH, Jiří: *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva 1940–1945, 5. část (1944)*. Cheb 2003, s. 159.

zajatcům měla nepříteli ukázat odhodlání bojovat všemi prostředky za přežití Třetí říše. Třebaže se Alfred Jodl, náčelník operačního štábu německých ozbrojených sil, i Karl Dönitz, vrchní velitel německého válečného námořnictva (a po Hitlerově sebevraždě poslední říšský prezident) postavili proti, tak zároveň zdůraznili, že formální přijetí mezinárodních závazků neznamená jejich doslovné dodržování v praxi. Do veřejného prostoru se mělo vypouštět více zpráv o „nevyhnutelných“ případech lynče bombardovacích osádek, což mělo Spojence odstrašit v pokračování „teroristických“ leteckých útoků.²⁶ Pokud pomineme iluzornost podobného argumentu (popravy sestřelených osádek by stěží zastavily bombardování německých měst), lynčování a vraždění spojeneckých letců bylo v té době již všední realitou, s požehnáním nacistického aparátu.

Ačkoliv Třetí říše oficiálně od Ženevské konvence neodstoupila, nikdo si v případě jejího kolapsu nemohl být jist nepředvídatelným chováním Hitlera či Himmlera, které mohlo vyústit až k exekucím zajatců. Ostatně ještě v březnu 1945 dal Hitler šéfovi říšského hlavního bezpečnostního úřadu Ernstu Kaltenbrunnerovi rozkaz, aby veškeré „vyskytlé posádky bombardérů“ z posledních měsíců a všechny „posádky bombardérů, které se vyskytnou“ v budoucnu, byly předány říšské bezpečnostní službě a neprodleně zlikvidovány.²⁷

Domnívám se, že zatímco bezpečnostní složky, včetně zbraní SS, by neměly s provedením takového rozkazu problém, a to ani na konci prohrané války,²⁸ něco jiného byl Wehrmacht, respektive jeho velení. Třebaže se jeho příslušníci v době, kdy nikdo nepochyboval o vítězství, podíleli na množství zvěrstev jak na východní, tak západní frontě,²⁹ nyní by se generalita, včetně řadových vojáků, musela zodpovídat za popravy spojeneckých zajatců. A pokud byli Britové na něco vskutku hákliví, byly to vraždy jejich vojáků, jak po válce ukázaly procesy se strýci saganských vražd.

²⁶ DATNER, Szymon: *Crimes against POWs. Responsibility of the Wehrmacht*. Warszawa 1964, s. 365–367.

²⁷ GÖRLITZ, Walter: *Wilhelm Keitel: monografie náčelníka Hitlerova generálního štábu*. Praha 2014, 437–439.

²⁸ Britský historik Hugh R. Trevor Roper ve své knize *Poslední dny Hitlerovy* (Praha 1947) popsal návštěvu generálporučíka SS a vysokého nacistického úředníka Gottloba Bergera v Hitlerově krytu v Berlíně. Ke konci rozhovoru projednávali otázku prominentů držených v Colditzu, kteří měli být před postupujícími spojenci převezeni do Bavorska, pod přímou Hitlerovu pravomoc. Dále hovořili o projevech separatismu v Rakousku a Bavorsku. Když se Berger chystal k odchodu, Hitler začal rozrušeně opakovat, aby je Berger nechal všechny postřílet. Není zřejmé, zda měl na mysli zajatce či separatisty.

²⁹ WETTE, Wolfram: *Wehrmacht. Obrazy nepřítele, vyhlazovací válka a legendy*. Praha 2006.

Poslušnost drtivé většiny německých důstojníků byla nezpochybnitelným faktem do posledních dnů říše. Ale i tato poslušnost měla své meze, zvláště pokud byl Berlín daleko. Zatímco rozkazu k evakuaci zajateckých táborů před blížící se frontou uposlechl takřka každý velitel tábora, něco jiného představovala realizace postřelení svěřených zajatců.

Václav Kilián (311. peruť, zajat 25. září 1940), který se společně s dalšími sedmi českými letci nacházel v dubnu 1945 v zajateckém táboře Stalag Luft I v Barthu, uvedl: „Německý velitel dostal rozkaz přesunout tábor a v případě, že to již nebude možné, tak zajatce postřít.“³⁰ K tomu ale naštěstí nedošlo. Večer 30. dubna 1945, po dohodě se spojeneckým vedením tábora, němečtí strážníci odešli, přičemž nechali odemčenou bránu. Zajatci převzali správu nad Barthem a vytvořili si vlastní policii, která měla zabránit případnému vstupu německých civilistů i vojáků, prchajících před postupující frontou, do tábora. Jednalo se o snadný úkol, jelikož Němci ponechali na strážných věžích těžké kulomety. Osvobození se naštěstí odehrálo bez krveprolití, jelikož k večeru následujícího dne dorazil k táboru předvoj sovětské armády.³¹

4 Pochody smrti a odsouzení v Colditzu

Celkem 14 československých letců bylo nuceno prožít martýrium evakuačních pochodů smrti, během nichž se dočkali svobody v rozmezí 16. dubna až 5. května 1945.³² Strašlivé útrapy se odrazily na jejich fyzickém i psychickém zdraví. Vyklízení táborů se odehrávalo během mrazivého počasí, přičemž zajatci při mnohakilometrových denních pochodech trpěli v nedostatečném oblečení, o hladu a navíc se často stali předmětem útoků hlubkových stíhačů, kteří nedokázali rozeznat, že se jedná o zajateckou nikoliv německou kolonu, ustupující před nepřítelem. Mnozí z letců se na samém konci války ocitli tváří v tvář smrti.

Bohumil Netopil (příslušník 19. britské stíhací perutě, zajatý 24. března 1942) přežil jeden z vůbec nejtragičtějších útoků hloubkařů, který stál život

³⁰ NA, fond SPB, sign. Paměti bojovníků, pořadové číslo 865 a 902, zde KILIÁN, V.: c. d., s. 121.

³¹ Tamtéž. Dále *Stalag Luft I – Barth Germany*. In: <https://www.b24.net/powStalag1.htm> (podle stavu ke dni 24. 1. 2021).

³² VÚA, fond ČSL-VB I, sign. Inspektorát čs. letectva 102/CI-1/3/20 korespondence zpravodajská č. j. 9916, protokoly se zajatými čs. letci po návratu do Velké Británie; VÚA, fond ČSL-VB I, sign. Inspektorát čs. letectva 101/CI-1/3/19, korespondence zpravodajská, č. j. 9178.

pěťasedmdesáti zajatců, desítky dalších utrpěly zranění.³³ Zdeněk Škarvada (310. peruť, zajatý 4. února 1942) a František Petr (311. peruť, zajatý 21. října 1941) odpočívali, společně s dalšími zajatci, po náročném pochodu ve stodole, kterou napadl spojenecký stíhač. Za půl hodiny lehla stodola popelem, což stálo život několika zajatců, zatímco oba čeští piloti nálet přežili.³⁴

Kandidáti smrti v Colditzu s velkými obavami sledovali, jak se k městu blížily americké jednotky. Nepochybovali, že by je Němci v případě nutnosti nechali urychleně popraviti. Bitva o Colditz začala odpoledne 15. dubna 1945, kdy Američané zahájili mohutnou dělostřeleckou palbu na město, přičemž několik granátů zasáhlo těžce i zámek. Jelikož hrozilo, že tábor bude zcela zničen, německé velení se raději samo vzdalo zajatcům. Dobrovolníci poté umístili na střechu pevnosti britskou, francouzskou a polskou vlajku. Poté již zámek nezasáhla jediná střela. Boj o město se protáhl až do nočních hodin. Konec nervy drásající situace přinesl následující den, kdy do bran pevnosti vstoupil první americký voják 63. pěší divize.³⁵

Zbývajících českoslovenští letci se dočkali osvobození v táborech roztroušených po celé okupované Evropě.³⁶

5 Návrat

„Jak jsem je tam dostal, tak je také dostanu zpět“, prohlásil na adresu zajatých osádek Arthur Harris, velitel Bomber Command.³⁷ Ke konci roku 1944 se v zajetí nacházelo 12 211 příslušníků Královského letectva (3 924 důstojníků a 8 295 poddůstojníků).³⁸ Velitelství letectva již s předstihem připravilo podrobný evakuační plán, do něhož byly bez nadsázky zapojeny veškeré britské vojenské i civilní složky.

S projektem byl rovněž seznámen Inspektorát československého letectva v Londýně, což byl v podstatě velící/administrativní útvar, starající se o chod

³³ VÚA, fond ČSL-VB I, sign. Inspektorát čs. letectva 102/CI-1/3/20 korespondence zpravodajská č. j. 9916, protokoly se zajatými čs. letci po návratu do Velké Británie, zde protokol s Bohumilem Netopilem ze dne 10. 5. 1945.

³⁴ Tamtéž, zde protokol se Zdeněkem Škarvadou, bez uvedení data. Dále HORÁKOVÁ, Jana a kol.: *Zdeněk Škarvada. Keep floating!* Opava 2001, s. 25.

³⁵ BATELKA, Karel: *Z bombardéru za mříže*. Cheb 1990, s. 24–25; BUŤKA, V.: c. d., s. 252–253.

³⁶ VÚA, fond ČSL-VB I, sign. Inspektorát čs. letectva 102/CI-1/3/20 korespondence zpravodajská č. j. 9916, protokoly se zajatými čs. letci po návratu do Velké Británie.

³⁷ TROJÁČEK, K.: c. d., s. 144.

³⁸ VÚA, fond ČSL-VB I, sign. Inspektorát čs. letectva 228/CIII-2b/3/114, směrnice pro evakuaci válečných zajatců RAF z Německa a kontinentu.

našich jednotek, a to v úzké součinnosti s britským ministerstvem letectví (Air Ministry), které převzalo zodpovědnost za přepravu zajatých letců z kontinentu na britské ostrovy. V praxi fungovala úzká součinnost s americkým letectvem, které poskytovalo svoje letouny.

Ještě před odletem zajatci obdrželi platové zálohy (pět liber všem hodnostem). Pro všechny zajatce byla zřízena přijímací střediska, rozdělena dále podle národností. Českoslovenští letci směřovali do československého depotu v Cosfordu, kde tamní kantýna každému z nich vydala čaj, koláče, deset cigaret a čokoládu. Dále všichni obdrželi brožurku vydanou Air Ministry, která jim měla pomoci zorientovat se ve svobodném prostředí.

V přijímacích střediscích byly vyplaceny další zálohy (dle hodností), pohybuji se v rozmezí od 8 liber (seržanti) do 10 liber (důstojníci). Před odjezdem na zdravotní dovolenou měli všichni obdržet vyznamenání jako poděkování za jejich úsilí během doby strávené v zajetí. Na každý týden dovolené obdrželi speciální přidělovou kartu, zaručující nadstandardní přiděl potravin. Nadto dostali zvláštní poukázku do letištní jídelny pro bezplatný nákup cukrovin a cigaret. Zajatci měli bez souhlasu ministerstva letectví zakázáno zveřejňovat své příběhy ze zajetí.

Před odjezdem na dovolenou podali svá svědectví: „Sepsali s námi protokoly o průběhu našich posledních letů a okolnostech, za nichž jsme upadli do zajetí. Teprve po jejich projednání našimi i anglickými válečnými soudy nám byly skutečně priznány hodnosti a uvolněn plat za každý měsíc prožitý za ostatními dráty. Rozhodovalo se rovněž o naší další letecké službě.“³⁹ Například s bývalými zajatci z Colditzu byly protokoly sepsány již 24. dubna 1945, pouhých pět dnů po jejich příletu do Velké Británie.⁴⁰

Poté, co proběhly veškeré nezbytné procedury (sepsání protokolů, lékařská prohlídka, ověření totožnosti, vydání přidělové karty apod.), měl každý zajatec odjet na osmadvacetidenní dovolenou, přičemž se doporučovalo, aby se její nástup uskutečnil do čtyř dnů po příjezdu do přijímacího střediska. Těm, kteří nebyli v Británii doma, jako naši či polští letci, zajistil pobyt k dovolené britský Červený kříž. Vzhledem k tomu, že mnozí se vrátili ze zajetí ve špatném zdravotním stavu, putovali rovnou do nemocnice.

Českoslovenští letci, stejně jako spojenci, byli od konce roku 1944 odkázáni zcela výhradně na zcela nedostatečnou německou stravu. Potravinové balíčky od Červeného kříže přestaly docházet, protože, jak tvrdili Němci, spojenci je zničili během leteckých útoků. Značná část zajatců se navíc mu-

³⁹ BUFGA, V.: c. d., s. 259.

⁴⁰ VÚA, fond ČSL-VB I, sign. Inspektorát čs. letectva 102/CI-1/3/20 korespondence zpravodajská č. j. 9916, protokoly se zajatými čs. letci po návratu do Velké Británie.

sela zúčastnit evakuačních pochodů. Nebylo ničím neobvyklým, že jejich zdravotní stav vyžadoval akutní zdravotní péči. Kupříkladu Gustav Kopal (311. peruč, zajat 6. února 1941) měl z původních 72 kg po osvobození pouhých 45 kg, a díky mizerné stravě u něho propukla cukrovka.⁴¹

Návrat k operační jednotce stejně jako začlenění se do mírového života, bylo krajně obtížné. Je nutné si uvědomit, že mnozí strávili v zajetí tři a více let, takže většina jejich spolubojovníků již nebyla na živu (z původních 250 příslušníků 311. peručte ze září 1940 se konce války dočkalo pouhých devět z nich⁴²).

Zatímco fyzická kondice se rychle lepšila dobrým jídlem a kvalitní lékařskou péčí, pošramocené nervy se dávaly do pořádku velmi pomalu. Mnozí se dlouho lekali černých uniforem britských strážníků.⁴³ Pobyt za ostnatými dráty poznamenal každého.

Po několik let měli zajatci přesně určeno, co a kdy mají dělat. Neustále žili v těsném kontaktu s ostatními. Odvykli si rozhodovat se samostatně a dělat věci po svém: „když jsem se vrátil ze zajetí, trvalo mi tři roky, než jsem byl schopen dělat věci sám. Když jsem šel na autobus, nebyl jsem si jistý, zda budu schopen do něj nastoupit. Když bylo někde víc lidí, cítil jsem se mizerně a utíkal jsem pryč. Mám hodně kamarádů, kteří se strani lidí, protože pět let těsného pobytu mezi tolika zajatci se na nich podepsalo. Pamatuji si, že ještě po 30 letech jsem ve spaní vydával podivné zvuky a manželka mi položila ruku na rameno. Mně se zdálo, že ležím na prýčně ve vězení a že mě budí gestapák k výslechu. Probudil jsem se zpocený jako myš, protože ty pocity po tolika letech byly stále živé.“⁴⁴

6 Závěr

V průběhu druhé světové války upadlo do německého zajetí 53 československých letců ve službách Královského letectva. Další pilot upadl do zajetí na východní frontě během Slovenského národního povstání. S prvními letci, zajatými v září 1940, zacházeli Němci otřesně a hodlali je popravit. Svůj

⁴¹ FORMÁNEK, Vít: *Válka v zajetí*. Pardubice 2002, s. 60.

⁴² Za svoje působení u Bomber Command utrpěla 311. peruč následující ztráty: z 318 operačně nasazených letců 94 padlo nebo zůstalo nezvěstných, 34 upadlo do zajetí a dalších 30 utrpělo různá stupně zranění. VÚA, fond ČSL-VB, sign. 687/BI/1-6/183, Squadron Operations Record Book.

⁴³ BUŤKA, V.: *c. d.*, s. 259.

⁴⁴ FORMÁNEK, V.: *c. d.*, s. 213.

postup zdůvodnili zvláštním státoprávním postavením protektorátu v rámci Třetí říše, podle něhož čeští letci vstoupili do služeb cizí mocnosti a pozvedli zbraň proti „své“ říši, čímž se dopustili velezrady.

Razantní postoj britské vlády, hrozící odvetou na německých zajatcích, přiměl bezpečnostní složky Třetí říše ke změně stanoviska. Počínaje rokem 1941 zacházeli Němci se zajatými Čechoslováky stejně jako se spojeneckými letci. Dostávali stejné množství potravinových balíčků od Červeného kříže, mohli si dopisovat s přáteli ve Velké Británii apod. Zlom nastal po neúspěšném atentátu na Adolfa Hitlera, 20. července 1944, kdy se nacisté rozhodli české „zrádce“ popravit. Nejprve bylo čtyřiaadvacet z nich přepraveno do Petschkova paláce k výslechu na pražské gestapo, kde si vyslechli stejný rozsudek: trest smrti provazem za pozdvižení zbraně proti Třetí říši. Na ostrý zákrok vlády Jeho veličenstva byli na podzim téhož roku převezeni zpět do zajateckých táborů, ale záhy nato do speciálního tábora pro tzv. prominenty, nacházejícího se v zámecké pevnosti Colditz, kde měli očekávat předvolání k říšskému vojenskému soudu v Torgau. Během vánočních svátků se dozvěděli, že byli v nepřítomnosti odsouzeni k trestu smrti, přičemž rozsudek měl být vykonán neprodleně.

Skutečnost byla naštěstí zcela opačná. Po velice komplikovaných jednáních, která Britové vedli prostřednictvím švýcarské strany, německá branná moc přistoupila na kompromis. Soud s českými „zrádci“ proběhne, ale až po skončení války. Jinými slovy, neproběhne již nikdy. Tomu, že by Třetí říše mohla ještě vyhrát, nevěřil v lednu 1945 takřka žádný z vysokých představitelů Wehrmachtu či nacistické justice. Na druhou stranu platilo, že pokud by se Hitler či Himmler rozhodli zlikvidovat vybrané skupiny zajatců, třebaže na samém sklonku války, je vysoce pravděpodobné, že gestapo ani příslušníci zbraní SS by neváhali takového rozkazu uposlechnout. K takovému kroku se ovšem nehodlal uchýlit Wehrmacht, jelikož Britové během vyjednávání zdůraznili, že všichni ti, kteří se budou podílet na popravách českých letců v uniformě Královského letectva, se budou za tyto válečné zločiny zodpovídat vojenskému tribunálu.

Spojenečtí zajatci se na eventualitu možné likvidace připravovali, a to nejen v Colditzu, kde se dočkali osvobození za dramatických okamžiků 16. dubna 1945. V tomto táboře se nacházelo 20 československých letců. Dalších osm letců bylo osvobozeno 1. května 1945 v táboře Stalag Luft I v Barthu, který nebyl jako jeden z mála evakuován před blížící se frontou. Takové štěstí nemělo 14 dalších letců, kteří prožili peklo evakuace a následné pochody smrti, během nichž zahynuly desítky zajatců po útocích spojeneckých pilotů, kteří nedokázali rozeznat, že se nejedná o německou kolonu. Zbývající zajatci byli

osvobození v táborech nacházejících se napříč okupovanou Evropou. Pouze jeden letec se ze zajetí nevrátil. Arnošt Valenta, účastník a jeden z hlavních organizátorů „Velkého útěku“ z tábora Stalag Luft III v Saganu byl 31. března 1944 zavražděn gestapem. Po návratu do Velké Británie se mnozí ze zajatců jen s velkými obtížemi vraceli do normálního života. Pobyt v uzavřeném prostoru, stejně jako vypjaté životní situace, je ovlivnilo po řadu let.

RESUMÉ

POSLEDNÍ ROK ČESKOSLOVENSKÝCH LETCŮ V NĚMECKÉM ZAJETÍ

Cílem této studie bylo představit čtenáři klíčové okamžiky ze života československých letců, kteří se jako příslušníci Královského letectva ocitli v německém zajetí. Události jsem zasadil do širších souvislostí, přičemž jsem se zaměřil na konec války, kdy se nacistický bezpečnostní aparát rozhodl přistoupit k fyzické likvidaci českých „zrádců“, k čemuž naštěstí nedošlo díky tvrdému postoji britské vlády. Pro zpracování textu byly zásadní materiály z Vojenského ústředního archivu, dále mé publikované práce, stejně jako nejnovější zahraniční literatura. Stejně tak byly velmi podnětné rozhovory a příписy, které jsem vedl s účastníkem tehdejších dějů, podobně jako paměti letců, z nichž některé byly sepsány již bezprostředně po skončení války.

Klíčová slova: druhá světová válka, československý zahraniční odboj, českoslovenští váleční zajatci, Royal Air Force

SUMMARY

THE LAST YEAR FOR CZECHOSLOVAK PILOTS IN GERMAN CAPTIVITY

The aim of this study was to introduce key moments in the lives of Czechoslovak pilots, members of the Royal Air Force held captive by Germans. The events are embedded in a wider context, and emphasis is put on the end of the war when the Nazi security apparatus decided about physical elimination of Czech “traitors”, which was fortunately prevented by the strong stance of the British government. The key source for this study were materials from the

Military Central Archive, as well as the author's previously published works, and recent foreign literary sources. Another very beneficial source were interviews and accounts provided by a participant of the wartime events, as well as memoirs of pilots, some of which were created immediately after the war.

Key words: World War II, Czechoslovak Resistance Movement, Czechoslovak Prisoners of War, Royal Air Force

doc. PhDr. Ladislav Kudrna, Ph.D.
Ústav pro studium totalitních režimů
nám. Winstona Churchilla 1800/2
130 00 Praha 3
Česká republika
e-mail: ladislav.kudrna@ustrcr.cz